

Герб Тышкевічаў.

Аўтограф Яўстафія Тышкевіча

У фондах аддзела рэдкіх кніг і рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі захоўваецца спадчына беларускага гісторыка, археолага, этнографа, краязнаўцы, аднаго з заснавальнікаў беларускай навуковай археалогіі Яўстафія Пявіча Тышкевіча (1814 — 1873).

Шляхецкі род Тышкевічаў (з 1528 г.) даў беларускай зямлі шмат таленавітых людзей. Бацька Яўстафія, гаспадар графства Піус Феліцыянавіч Тышкевіч, шмат зрабіў для памнажэння культурнай спадчыны радавога памесця ў Лагойску. У маентку была немалая бібліятэка, якая пастаянна папаўнялася рарытэтамі. Другая жонка графа, маці Яўстафія, Аўгуста Плятэр (паходзіла са знатнага нямецкага роду) прывезла ў Лагойск частку краслаўскага кнігазбору (3000 тамоў) на польскай, старабеларускай, французскай, лацінскай і іншых мовах. Яна збірала рукапісныя кнігі і дакументы па гісторыі. Гонарам сямейнай бібліятэкі з'яўляліся старадаўнія рукапісы, гістарычныя карты, на якіх можна было адшукаць Барысаўшчыну і Міншчыну са старажытным Лагойскам.

Яўстафія, малодшы з Тышкевічаў, нарадзіўся ў Лагойску. Атрымаўшы дома пачатковую адукацыю, ён паехаў вучыцца ў Вільню, потым перавёўся ў Мінск. Службу пачынаў у даволі прэстыжнай установе Расійскай імперыі — ордэнскім капітуле, які падпарадкоўваўся толькі цару і сенату, потым Вільня і Харкаў, канцылярыя генерал-губернатора. Праз нейкі час Тышкевіч прапанаваў сваю кандыдатуру на пасаду ганаровага наглядчыка вучылішча Барысаўскага павета і атрымаў згоду з боку апекуна Беларускай вучэбнай акругі. На ўласныя сродкі пабудоваў памяшканне Барысаўскага павятовага вучылішча. Гэта заўважылі, па заслугах ацанілі і абралі Яўстафія маршалкам шляхты Барысаўскага павета.

Але ж асноўным заняткам была навука. Кожнае лета ён дадаваў курганы на Лагойшчыне, Барысаўшчыне, Міншчыне, у Друцку, Лідзе, Крэве, Міры... Першае навуковае паведамленне пра раскопкі з'явілася ў газеце *Tygodnik Petersburski* («Што тыднёвік Пецярбургскі») у 1837 г., калі Яўстафію споўнілася ўсяго 23 гады. Тады ён зрабіў у даследаваннях выснову, што на Лагойшчыне жыло загадкавае племя, якое даўно вымерла.

Найбольшае месца ў яго даследаваннях займалі Барысаўшчына і Лагойшчына. Тут яму дапамагалі бацька і брат Канстанцін. Кожная экспедыцыя, кожны вывучаны помнік давалі багаты матэрыял не толькі для навуковай публікацыі, але і для лагойскага музея. Акрамя археалагічных знаходак у ім былі калекцыі манет, гербаў, мастацкія палотны і інш. На прыметнае месца выстаўляліся самыя каштоўныя экспанаты: зброя рыцара, інкунабулы, творы мастацтва. Былі прадстаўлены і ўнікальныя прадметы, якія дарылі Тышкевічам госці.

Праз пэўны час Яўстафія адкрыў музей старажытнасцей у Вільні. З Лагойска перавезлі археалагічныя калекцыі, кніжныя фаліянты, нумізматычныя зборы... Сам даследчык ахвяраваў

уласную бібліятэку і археалагічную калекцыю з 2000 адзінак. Ужо ў першыя два гады працы гэтай установы ў каталогу зарэгістравалі 10000 музейных прадметаў.

Перад уваходам у музей умацавалі гербы чагырох губерняў: Віленскай, Мінскай, Гродзенскай і Ковенскай — Вільня была цэнтрам генерал-губернатарства ўсёй гэтай тэрыторыі. Пры музеі працавала Археалагічная камісія, старшынёй якой абралі Яўстафія. Штогод летам выпраўляліся экспедыцыі. Даследаванні ў асноўным вяліся на тэрыторыі Беларусі. Напрыканцы года на пасаджэнні Віленскай археалагічнай камісіі кожная экспедыцыя рабіла справаздачу ў выглядзе рэфератаў, якія змяшчаліся на старонках «Записок Виленской Археологической комиссии». У абмеркаванні вынікаў здзейсненых вандровак удзельнічалі многія члены камісіі, але найперш Яўстафія.

У аддзеле рэдкіх кніг і рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Якуба Коласа НАН Беларусі захоўваюцца тры экзэмпляры «Записок Виленской Археологической комиссии» за 1856 і 1858 г. Найбольшую цікавасць для нас, бібліятэкараў, уяўляюць менавіта асобнікі з друкарні І. Завадскага, выдадзеныя ў 1856 г., у якіх ідзе гаворка пра ўласную бібліятэку Я. Тышкевіча. У першай частцы друкуецца «Положение о Музеуме древностей и временной Археологической комиссии в Вильне», зацверджанае «Его Императорским Величеством». Тут адзначана, што сабраныя ў Музеуме каштоўнасці — з Заходняга краю Расіі, і гэта «даставит возможность воспользоваться ими к изучению края, не только в историческом, но и в торговом, промышленном, естественном, сельско-хозяйственном и статистическом отношениях...»

Адзначана таксама, што бібліятэка Я. Тышкевіча налічвае 3000 тамоў. Большасць кніг — на гістарычную тэму, таксама ёсць бібліяграфічныя асобнікі. А яшчэ 7000 тамоў дастаўлена «из упраздненных Р. К. монастырей здешних губерний». Аздабляе скарбніцу старажытнасцей шматлікая колькасць гравюр, геаграфічных карт і атласаў, медных гравіраваных дошак (колькасцю 1000 адзінак). Сярод гравюр ёсць некалькі вельмі рэдкіх — працы вядомых у той час гравёраў Хадавецкага, Плонскага, Серакоўскага і інш. Каштоўны збор дапоўнены старажытнымі рукапісамі, а таксама аўтографамі ўсіх уладароў Вялікага Княства Літоўскага пачынаючы ад Аляксандра (з 1492 г.).

У 1991 г. у аддзел рэдкіх кніг і рукапісаў трапіла кніга з асабістай бібліятэкі Я. Тышкевіча з яго аўтографам на тытульным аркушы. Гэта вядомае «Апісанне Барысаўскага павета...» («Opisanie powiatu

Borysowskiego...», 1847 г.), якое стала вынікам яго дзейнасці на Барысаўшчыне. На экзэмпляры апрача аўтографа аўтара — уладальніцкі запіс «С. Щербакон». Гэты гісторык перадаў у бібліятэку НАН Беларусі свой архіў і кнігі, сярод якіх была гэта. «Opisanie powiatu Borysowskiego» — віленскае выданне з друкарні вядомага ў той час рэдактара і публіцыста Антона Марціноўскага, аздоблена гравюрамі Язэпа Азіяблоскага «Сяляне з барысаўскага наваколля» на шмукцытуле.

Для сваёй кнігі Я. Тышкевіч некалькі гадоў збіраў першакрыніцы па гісторыі, геаграфіі, этнаграфіі, літаратуры, мастацтве, археалогіі, фальклоры. Яго памочнікі — К. Адамовіч, П. Чачот, Я. Ваньковіч, В. Гарноўскі, брат Канстанцін... Найбольш спрыялі выхаду выдання ягоныя бацькі. Амаль дзесяць гадоў Я. Тышкевіч ствараў гэты ўнікальны краязнаўчы кнігазбор, дзе кожны факт, кожная дата вывераны, прааналізаваны. Паказана гісторыя развіцця Барысава, важныя старажытныя аб'екты горада. Спасаўшыся на Адама Нарушэвіча, краязнавец апісаў мясцовы замак, які быў пабудаваны на выспе, на высокім падмурку. Больш за ўсё Я. Тышкевіча цікавіла знаходжанне капішча старажытнага горада. Краязнавец падрабязна распавядае пра мясцовыя дынастыі, што валодалі Барысавам, і найважнейшыя падзеі рэгіёна. У «Апісанні Барысаўскага павета» ён паказвае мясцовы замак з высокімі землянымі валамі, які меў абарончае значэнне. Падае гісторыю Лагойскага графства. Ёсць інфармацыя і пра лагойскі музей, матэрыяламі якога карысталіся Тышкевічы. Аўтар змясціў біяграфічныя даведкі пра сваіх землякоў, у прыватнасці, пра археографа, прафесара Віленскага ўніверсітэта С. Жукоўскага ды літаратара і фалькларыста І. Шыдлоўскага. Адзін з першых у беларускай фалькларыстыцы і этнаграфіі Я. Тышкевіч узгадаў усе тутэйшыя абрады, звычкі і песні. Тэксты не мяняў — такім чынам захоўваў асаблівасці беларускай мовы.

Дзейнасць Віленскага музея старажытнасцей і Віленскай археалагічнай камісіі была спынена пасля паўстання 1863 — 1864 гг. Улады пачалі разглядаць музей як адзін з цэнтраў «польскай інтрыгі», і паводле загаду генерал-губернатора М. Мураўёва ў 1864 г. ён быў афіцыйна забаронены. Экспанаты музея накіравалі ў Маскву. Тышкевіча вызвалілі ад усіх пасадак. У маі 1862 г. Вільню наведаў вядомы рускі гісторык, член-карэспандэнт Імператарскай Санкт-Пецярбургскай акадэміі навук М. Кастамараў. У сваіх успамінах ён напіша пра сустрэчу з беларускім даследчыкам: «Заведуя историческим музеем, состоявшим при виленской Археологической Комиссии, он преимущественно обращал внимание на памятники времён господства польского элемента в Литве и от этого, в последующее время, русские люди, занимавшиеся литовской археологией, были им недовольны и говорили, что он умышленно старался оставить в тени и забыть всё, что напоминало о бывшем некогда господстве православной веры и русского языка в Вильне. Справедливо ли такое составившееся о нём мнение — я не беру на себя решать».

Праз год Я. Тышкевіч пакінуў Вільню і пасяліўся ў глухім мястэчку Біржы на поўначы Жмудзі, дзе працаваў над кнігай-альбомам пра свой лагойскі радавод. У 1872 г. выйшла яго кніга «Археалогія на Літве». Выданне стала, па сутнасці, кропкай у напружанай, амаль 40-гадовай працы даследчыка. Апошнія ж дні жыцця Яўстафія правёў у Вільні. Прызнаны вучоны, ён быў членам Дацкага каралеўскага таварыства аматараў паўночных старажытнасцей, Стэгольмскай Каралеўскай акадэміі выяўленчага мастацтва і старажытнасцей, Лонданскага археалагічнага інстытута, ганаровым членам Пецярбургскай Акадэміі навук.

Алена ДЗЕНІСЕНКА,
навуковы супрацоўнік
аддзела рэдкіх кніг і рукапісаў
Цэнтральнай навуковай
бібліятэкі імя Якуба Коласа